

ARKEOLOGISKA FÖR- OCH SLUTUNDERSÖKNINGAR

Stensträng och boplats i
Östhamra

*Uppland
Frötuna socken
RAÄ 114:3 & 112*

Roger Edenmo

UV STOCKHOLM, RAPPORT 1995:40

Riksantikvarieämbetet
BYRÅN FÖR ARKEOLOGISKA UNDERSÖKNINGAR

© 1995 Riksantikvarieämbetet

Produktion: UV Stockholm

Ansvarig chef: Marianne Foghammar

Redaktionell bearbetning: Susanne Ekeberg och Karin Äijä

Renritning av kartmaterial: Elisabeth Åman

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriet, medgivande 94.0148

Stockholm 1995
ISSN 1104-5728

Innehåll

Inledning	5
Topografi, historik och fornlämningsmiljö	5
Beskrivning av undersökningsområdet	6
Syfte och genomförande	7
Undersökningsresultat	8
RAÄ 114:3	8
RAÄ 112	9
Slutsats och tolkning	11
Referenser	11
Administrativa uppgifter	12
Figurförteckning	12
Bilagor	
1. Anläggningstabell, RAÄ 112	13
2. Schakttabell, RAÄ 112	14

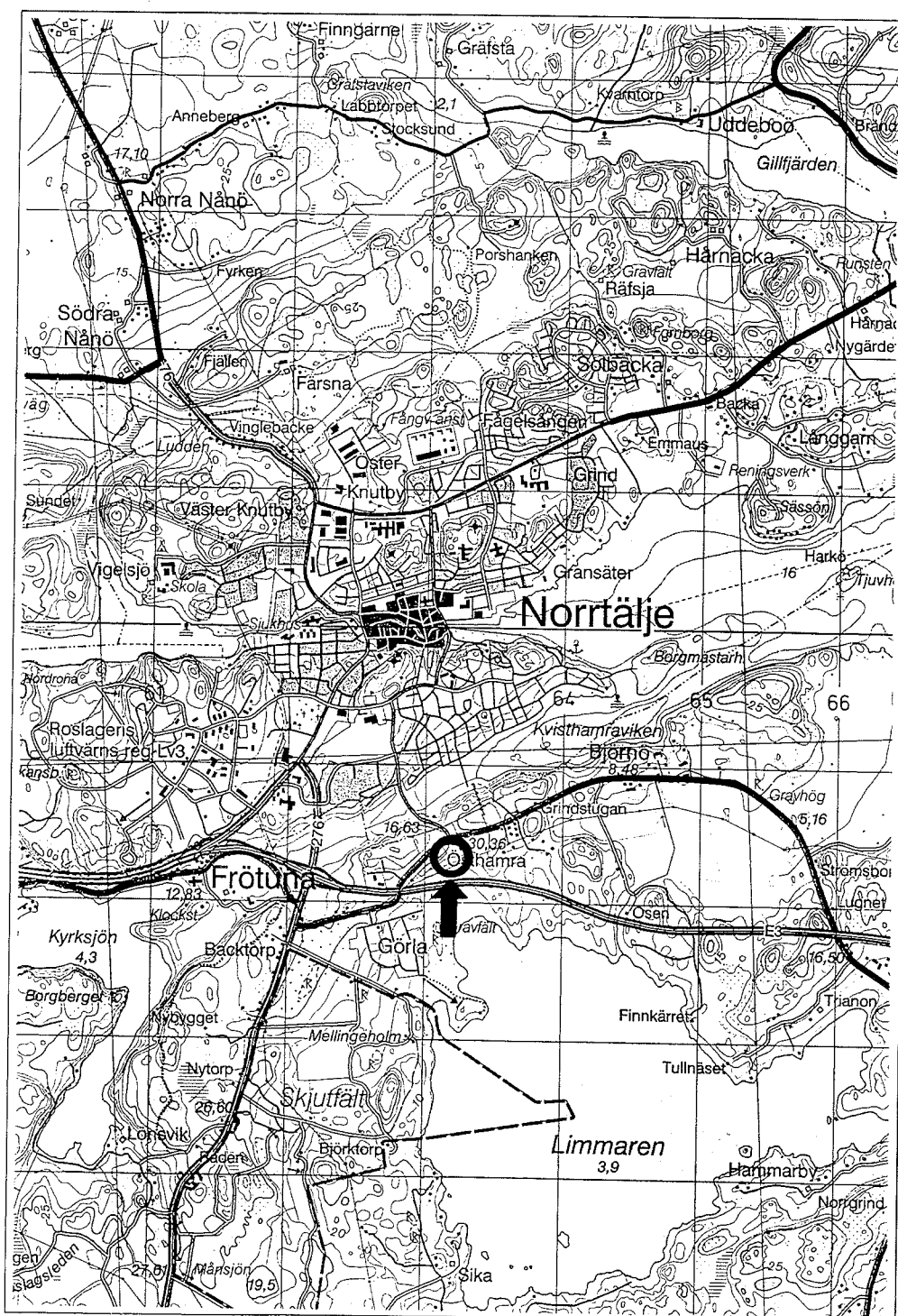

Fig 1. Utdrag ur Topografiska kartans blad Norrtälje 11j NV, med undersökningsområdet markerat. Skala 1:50 000.

Inledning

Undersökningsområdet ligger i svagt sydsluttande terräng ca 1,5 km söder om Norrtälje centrum och ca 500 m norr om sjön Limmaren, Östhamra, Frötuna socken, Uppland (fig 1). Med anledning av planerad bebyggelse genomförde Riksantikvarieämbetet, Byrån för arkeologiska undersökningar (UV Stockholm), arkeologiska undersökningar av två fornlämningar. Dels utfördes en inledande förundersökning samt en slutundersökning av RAÄ 114:3, en stensträng, dels genomfördes en förundersökning av RAÄ 112, en boplats. UV Stockholm hade tidigare utfört en arkeologisk utredning av ett preliminärt större exploateringsområde, innefattande kart- och arkivstudier, specialinventering samt utredningsgrävning, varvid i området förekommande fornlämningar fastställdes (Pettersson & Appelgren 1992).

Den inledande förundersökningen av RAÄ 114:3 genomfördes 24–25 september 1992 och slutundersökningen den 6 november 1992. Förundersökningen av RAÄ 112 genomfördes 3–5 november 1992.

De arkeologiska undersökningarna bekostades av Stadsbyggnadskontoret, Norrtälje kommun, och ansvarig arkeolog var Roger Edenmo.

Topografi, historik och fornlämningsmiljö

Norrtäljeområdets flacka karaktär har medfört att stora landytor har stigit ur havet som en följd av landhöjningen. Från att under bronsåldern ha varit ett skärgårdslandskap, förvandlades bygden under järnålderns framskridande till ett landskap rikt på vikar och sjöar och med växande jordbruksmark. Till och med så sent som under vikingatid låg t ex betydande landmassor öster om Östhamra under vatten, vilket bl a betydde att sjön Limmaren stod i direktkontakt med Norrtäljeviken (jfr fig 1).

Fornlämningsmiljön domineras av lämningar från järnåldern, framför allt gravar. Sydöst om undersökningsområdet finns två gravfält av yngre järnålderskaraktär (RAÄ 47 och 48). Mellan dessa gravfält har Riksantikvarieämbetet företagit en utgrävning av den där belägna Östhamra bytomt (fig 2), vars tidigaste bebyggelse kunde dateras till vikingatid (Arkeologi i Sverige 1975). Omkring 1 km sydväst om undersökningsområdet, vid Görle, utförde Riksantikvarieämbetet undersökningar av gravar och boplats under 1990 (Eriksson 1991). Gravfältet, med ett 70-tal gravar, och boplaten, med tre kronologiskt på varandra följande gårdar, har daterats till 300–600 e Kr och tillkom således under yngre romersk järnålder och folkvandringstid. Undersökningarna visade också att boplatensområde hade återutnyttjats under sen vikingatid, men då som begravningsplats där de döda jordades enligt kristen tradition.

Beskrivning av undersökningsområdet

Både RAÄ 112 och RAÄ 114:3 framkom vid den ovannämnda utredningen. Stensträngen, RAÄ 114:3, återfinns i ett mindre lövträdsbevuxet och slyigt område, ca 70×30 m stort, vilket omges av mindre grusvägar (fig 2). Sydväst om detta område finns en grusplan och en större ladugårdsbyggnad. Norr, väster och öster om området finns villatomter, och söder därom fortsätter lövskogsmarken, dock utan att stensträngen här har en fortsättning. Stensträngen ligger 23–24 m ö h.

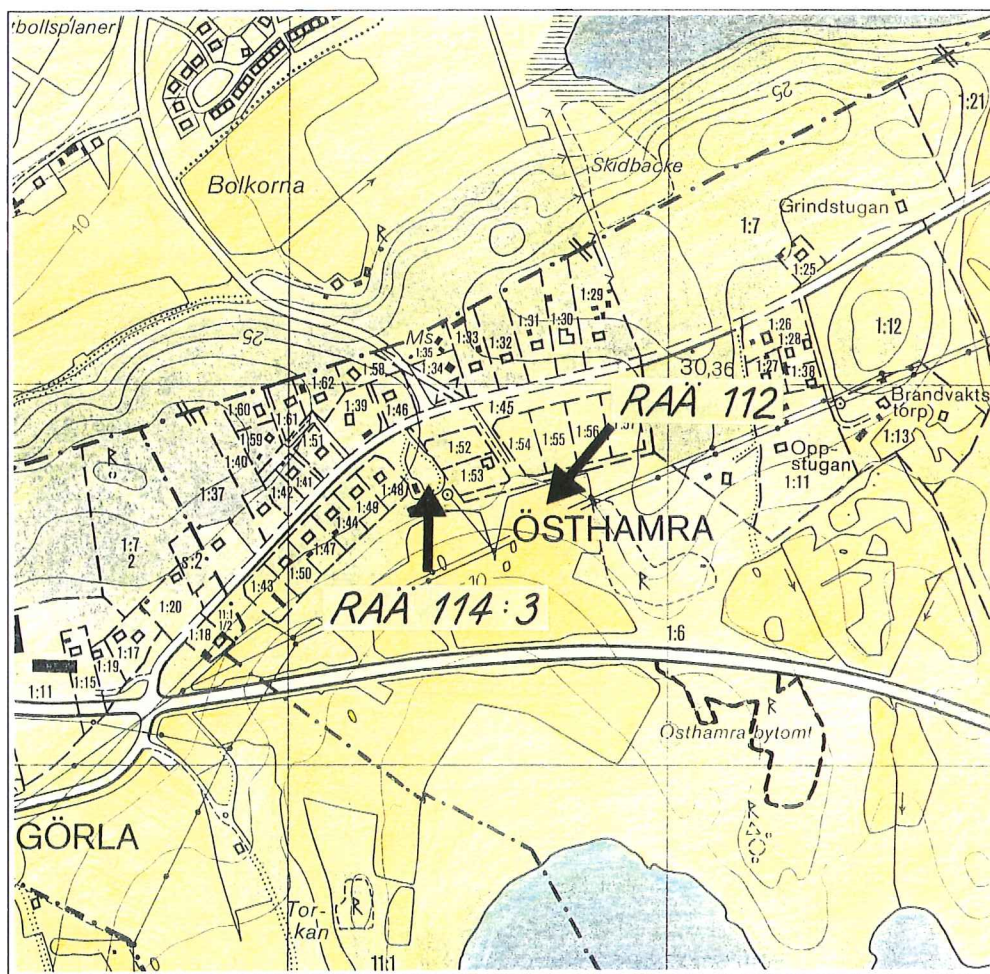

Fig 2. Utdrag ur Ekonomiska kartans blad 11j Sc Frötuna, med RAÄ 112, RAÄ 114:3 och Östhamra bytomt markerade. Skala 1:10 000.

Boplatsen, RAÄ 112, är belägen i norra delen av nuvarande åkermark, ca 150 m öster om stensträngen (fig 2). Norr om åkern vidtar skogsmark och villatomter, för att i nordöst övergå i ängsmark. Boplatsen ligger på en planare del av den sydsluttande åkern, mellan 17–20 m ö h. Vid utredningsgrävningen framkom inom boplatsläget ett stolphål och mörkfärgningar/sotfläckar. I åkern väster om boplatsen hittades också en flintbit med slagspår. Vid utredningen konstaterades också flera stensättningar (RAÄ 114:1–2) i skogsmarken mellan RAÄ 114:3 och RAÄ 112 (Pettersson & Appelgren 1992).

Enligt den tidigaste avmätningen från år 1665, ligger de båda undersökta fornlämningarna inte i åkermark. På nästföljande åkerdelning år 1799 samt ägomätningen och rågångsbestämningen från år 1818–20 däremot, är den östra delen av RAÄ 112 uppodlad (se historiska kartöverlägg, s 6–7 i Pettersson & Appelgren 1992). Den hägnad som finns markerad på kartorna strax norr om den nuvarande åkerkanten vid RAÄ 112, syns fortfarande idag som en terrasskant i skogsmarken. Marken norr om terrasskanten var enligt 1600-talskartan uppodlad.

Syfte och genomförande

Syftet med den inledande förundersökningen av stensträngen, RAÄ 114:3, var att konstatera om det fanns boplatslämningar i anslutning till stensträngen. Slutundersökningen syftade dels till att dokumentera stensträngens uppbyggnad, dels att söka en datering av dess anläggningstid.

Förundersökningen av boplatsen, RAÄ 112, syftade till att avgränsa boplatsen, så att exploateringen kunde styras undan från fornlämningen.

Vid den inledande förundersökningen av området invid stensträngen, RAÄ 114:3, upptogs flera schakt med maskin, på båda sidor om fornlämningen. Vid slutundersökningen torvades stensträngen av på två ställen och ritades i plan i ett av schakten. I detta schakt grävdes också ett snitt genom stensträngen och en profil ritades. Stensträngen återställdes efter undersökningen, då den eventuellt till en del skulle komma att bevaras i det bebyggda området. Stensträngen samt schakt 8 och 9 inmättes med totalstation medan övriga schakt inmättes med måttband.

Den avgränsande förundersökningen av boplatsen, RAÄ 112, genomfördes genom att sju schakt maskinrävdes över ytan. Knappt hälften av de påträffade anläggningarna profilgrävdes, för att kontrollera fyndfrekvens och konstruktion. Prover för ¹⁴C-analys insamlades. Schakt och anläggningar inmättes med totalstation.

Undersökningsresultat

RAÄ 114:3

Stensträngen var ca 45 m lång, 3–7 m bred och omkring 0,3 m hög, orienterad i NV-SÖ riktning (fig 3). Den södra delen av stensträngen täcktes delvis av uppslängda stenar och i sin norra del anslöt den till berg i dagen. Stensträngens stenar var till övervägande del övermossade.

Påförda stenmassor som täckte stensträngens södra del, gjorde det svårt att med säkerhet avgöra dess exakta utseende. Troligt är dock att stensträngen delade sig i den södra delen, så som framgår av fig 3. Den sydöstra delen slutade mellan två block, 2–3 m stora.

Vid den inledande förundersökningen upptogs sju schakt med maskin på bägge sidor om stensträngen. Fyra av schakten grävdes väster om stensträngen (schakt 1–4, fig 3). Schakten var 3–6 m långa och ca 2 m breda. Under den

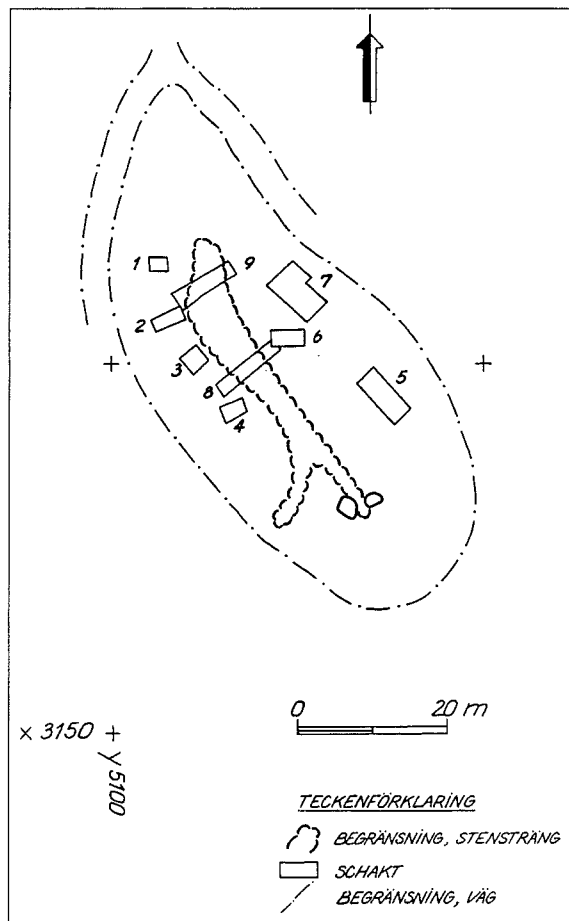

Fig 3. RAÄ 114:3 med schakt 1–9.
Skala 1:1 000.

decimetertjocka myllan framkom dels rödaktig mjäla med grusig morän i schaktens östra delar, dels gul mjäla i schaktens västra delar. Marken verkade på sina ställen vara utplanad i modern tid, speciellt i anslutning till grusplanen. Inga boplatslämningar påträffades.

Öster om stensträngen föreföll marken vara tämligen opåverkad av sentida verksamhet. Här upptogs tre schakt, 3–7 m långa och 2–3 m breda (schakt 5–7, fig 3). I samtliga schakt syntes efter avtorvning spår av röjda ytor och/eller röjningssten. Den norra delen av schakt 5 var stenbemängd, med en större mängd sten i den centrala delen. Ca 1,5 m från schaktets södra kant upphörde dock stenen, samtidigt som marken började slutta svagt åt sydöst. Ett fåtal stenar fanns längst i söder. Stenarna var 0,05–0,5 m stora. Under torven bestod marken av rödaktig moig sand.

I den västra delen av schakt 6 framkom stenar från stensträngen, i övrigt var schaktet i det närmaste stenfritt. Marken bestod under myllan av gul-rödaktig sand.

I schakt 7 framkom i den västra delen ett röjningsröse med en ungefärlig diameter på 3 m. Schaktets östra del var påfallande stentomt, men norr och söder om röjningsröset fanns spridda stenar. Stenarna var ca 0,05–0,50 m stora och under myllan bestod marken av grusig morän och gul-rödaktig sand/mo. Röjningsröset var tvåskiktat i den norra delen, i övrigt enskiktat.

Vid slutundersökningen av stensträngen upptogs två schakt genom densamma (schakt 8–9, fig 3). Schakten lades i den norra, opåverkade delen av stensträngen och var 9–10 m långa och ca 2 m breda. Efter avtorvning visade sig stensträngen vara uppbyggd av 0,1–0,8 m stora, rundade stenar och vara 6–7 m bred och 0,2–0,3 m hög. Stensträngen var mycket tydligt utrasad, och dess ursprungliga bredd var svår att bestämma. Troligen var den vid anläggandet ca 3 m bred, vilket betyder att den också ursprungligen har varit högre. Inga fynd gjordes.

RAÄ 112

Sammanlagt 7 schakt grävdes för att avgränsa bopplatsen (bilaga 2, fig 4). Schakt 1–6 grävdes i åkermark och schakt 7 i slyig skogsmark. Ploglagret i åkermarken var ca 0,2–0,3 m tjockt, därunder fanns gulbrun lera i väster och söder, samt gulbrun, lerig silt i öster och norr. Under ploglagret framkom anläggningar i tre av schakten (bilaga 1). I den västra delen av schakt 1 påträffades även en bit bränd lera.

I schakt 1 framkom åtta anläggningar. Fyra av dessa tolkades som möjliga stolphål, en var en sotfläck och fyra benämndes mörkfärgningar. I schakt 5 framkom tre mörkfärgningar och en sotgrop. I schakt 6 slutligen fanns två mörkfärgningar, tre möjliga stolphål samt en härdgrop. De möjliga stolphålen bestod i allmänhet av grunda, skålformade nedgrävningar, vilka troligen utgör stolphålsbottnar. Inga spår av kulturlager kunde återfinnas, sannolikt har sådana boplatslämningar förstörts av plogen.

Boplatsområdet kunde avgränsas åt väster, söder och öster i åkern. Avgränsningen mot norr går i slyskogen, strax norr om åkerkanten (se fig 4).

De två ^{14}C -prover som togs i A10 och A16 har daterats till äldre järnålder (fig 5). A10 har en datering efter kalibrering till förromersk järnålder, medan A16 hamnar i yngre förromersk-äldre romersk järnålder.

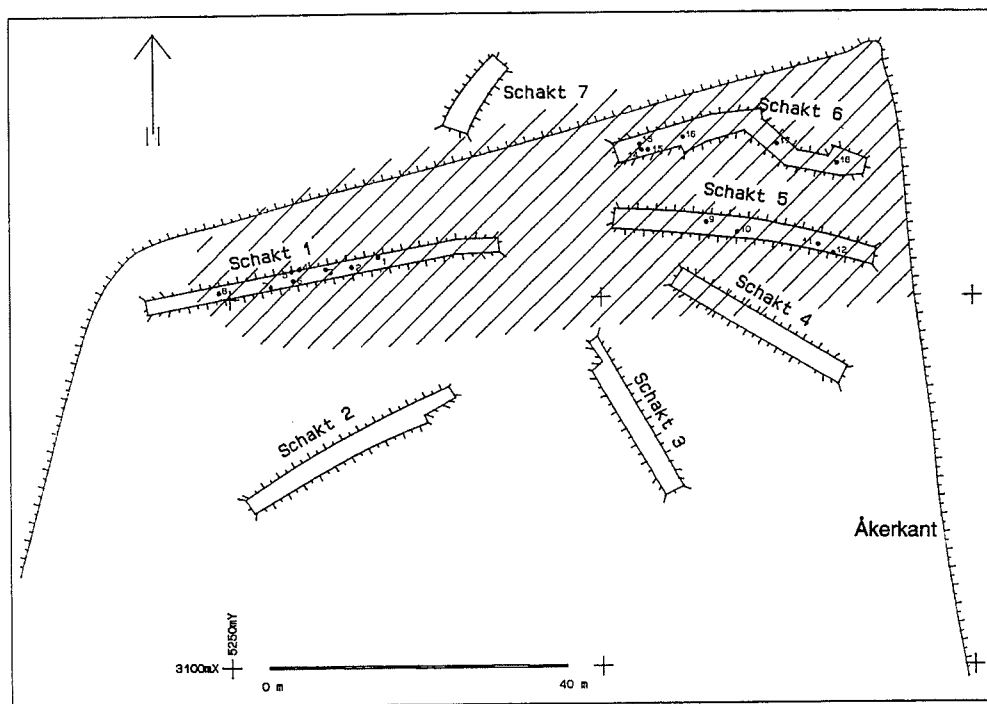

Fig 4. RAÄ 112 med schakt 1-7 samt boplatsens utbredning markerad med snedstreck. Skala 1:1 000.

Lab nr	Anl	Anl typ	Material	Okal BP	Kal 1 σ	Kal 2 σ
Ua-5925	10	Härdgrop	Träkol	2215 $\pm$ 90	394BC-132BC	410BC-5BC
Ua-5926	16	Härdgrop	Träkol	1955 $\pm$ 85	91BC-129AD	172BC-230AD

Fig 5. Kalibrerade ^{14}C -värden. För de kalibrerade värdena anger intervallet 1 sigma en säkerhet på 67% och 2 sigma en säkerhet på 95% (Stuiver & Becker 1986).

Slutsats och tolkning

Stensträngen, RAÄ 114:3, kunde endast dokumenteras till form och uppbyggnad. Öster om stensträngen påträffades röjda ytor och ett röjningsröse. Ingen absolut datering av dessa lämningar kunde göras. Spåren av röjda ytor och röjningsröse indikerar troligen förhistoriska odlingsytor. Förhållandet mellan röjningsområdet och stensträngen var dock inte möjligt att klargöra.

Studier av relationen mellan järnåldersgravfält och stensträngar i Uppland har givit resultat, som pekar mot att introduktionen av stensträngslandskapet i Uppland möjligen kan tidsfästas till romersk järnålder (Höglin 1991, s 34ff). Stensträngens sträckning överensstämmer inte med ägo gränserna på de historiska kartöverläggen. Kartmaterialet avspeglar troligen till en del den markuppdelning som växte fram under yngre järnålder. Diskrepansen mellan stensträngen och de tidiga kartornas gränser kan antyda en förändrad markanvändningsstruktur i övergången från äldre till yngre järnålder, en bild som bekräftats av flera forskare (Höglin 1989, s 166).

Boplatsområdet, RAÄ 112, kunde avgränsas, men de påträffade anläggningarna gav inte något bestämt svar på vilken typ av aktivitet som förekommit på platsen. Stolphålsbottnarna och härdarna kan möjligen vara rester av hus. ¹⁴C-analysen av de båda härdarna daterar boplatsen till förromersk-romersk järnålder. Varken stensträngen eller boplatsen är således samtidiga med det yngre järnåldersgravfälten och bytomten öster därom. Huruvida det finns en relation mellan boplatsen och stensträngen kan inte avgöras, även om ett samband förefaller troligt.

Referenser

Arkeologi i Sverige. 1975.

Eriksson, Thomas. 1991. Görlagrävningarna 1990. I Sjuhundraabygdens årsskrift 1991.

Höglin, Stefan. 1989. Förhistoriska och historiska hägnader. I Arkeologi på väg. Riksantikvarieämbetet, byrån för arkeologiska undersökningar, UV.

– 1991. Gårdar och gärdesgårdar i Markim. Meddelande B:70 från Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.

Pettersson, Ing-Marie & Appelgren, Katarina. 1992. Uppland, Frötuna sn, Östhamra. Arkeologisk utredning. Otryckt rapport i ATA, dnr 1624/92.

Stuiver and Becker. 1986. Radiocarbon, 28, 863-910.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsen i Stockholms län dnr: 220-1992-18581 (inledande förundersökning av RAÄ 114:3), 220-1992-23318 (slutundersökning av RAÄ 114:3 samt förundersökning av RAÄ 112).

Riksantikvarieämbetets dnr: 7399/92 (inledande förundersökning av RAÄ 114:3), 8321/92 (slutundersökning av RAÄ 114:3 samt förundersökning av RAÄ 112).

Belägenhet: Ekonomiska kartans blad 11j 5c Frötuna.

Koordinater: x6628,38 y1663,16.

Koordinatsystem: Norrtälje lokala koordinatsystem.

Höjdsystem: RH 00.

Arkeologisk personal: Roger Edenmo och Maria Nordell.

Teknisk personal: Karlis Graufelds.

¹⁴C-analys: Göran Possnert, The Svedberg Laboratoriet, Uppsala universitet.

Dokumentationsmaterial som förvaras i ATA: 2 schaktplaner i skala 1:50, 1 schaktplan i skala 1:20, 8 profilritningar i skala 1:20 och 17 anläggningsritningar i skala 1:20 samt 10 svart-vita snedfotografier (U3117).

Figurförteckning

Fig 1. Utdrag ur Topografiska kartan, skala 1:50 000 4

Fig 2. Utdrag ur Ekonomiska kartan, skala 1:10 000 6

Fig 3. RAÄ 114:3 med schakt 1-9, skala 1:1 000 8

Fig 4. RAÄ 112 med schakt 1-7 samt boplatsens utbredning markerad, skala 1:1 000 10

Fig 5. Kalibrerade ¹⁴C-värden 10

Bilaga 1. Anläggningstabell, RAÄ 112

Anr	Läge	M ö h	Typ	Storlek m	Djup m	Fyllning	Anm
1	3155,62/5270,13	18,29	mörkfärgning	0,3	-	brun silt	ej grävd
2	3154,28/5266,60	18,31	stolphål?	0,3×0,2	0,08	brun silt	
3	3154,02/5263,15	18,25	stolphål?	0,4×0,3	0,07	brun silt	
4	3154,03/5259,59	18,30	sotfläck	0,4×0,3	-	brun lerig silt med kolinslag	ej grävd
5	3153,74/5258,41	18,27	mörkfärgning	0,2	-	brun lerig silt	ej grävd
6	3152,47/5258,68	18,19	mörkfärgning	0,3×0,2	-	mörkbrun lerig silt	ej grävd
7	3151,63/5255,54	18,13	mörkfärgning	0,4×0,3	-	mörkbrun lerig silt	ej grävd
8	3150,90/5248,63	18,00	stolphål?	0,3×0,2	-	gulbrun lera	ej grävd
9	3160,17/5314,27	19,69	mörkfärgning	0,2×0,1	-	mörkbrun lerig silt	ej grävd
10	3158,81/5318,44	19,72	hårdgrop	0,6×0,2	0,12	mörkbrun, ställvis sotig silt	¹⁴ C-prov togs
11	3157,06/5329,35	19,73	mörkfärgning	0,2×0,1	-	mörkbrun lerig silt	ej grävd
12	3155,88/5331,35	19,70	mörkfärgning	0,2×0,1	-	mörkbrun lerig silt	ej grävd
13	3170,69/5305,33	19,81	mörkfärgning	0,6×0,5	-	mörkbrun lerig silt, ngt grusigt	ej grävd
14	3169,96/5305,60	19,87	stolphål?	0,3	0,10	mörkbrun lerig silt	
15	3169,93/5306,41	19,92	stolphål?	0,5×0,4	0,25	mörkbrun lerig silt	
16	3171,67/5311,12	20,08	hårdgrop	0,5×0,4	0,20	mörkbrun grusig silt, ngt sotigt	anl innehöll rundade stenar, 0,05–0,20 m stora. ¹⁴ C-prov togs
17	3170,74/5323,87	20,19	mörkfärgning	0,4×0,2	-	brun silt	ej grävd
18	3168,07/5331,94	20,29	stolphål?	0,4×0,3	0,08	mörkbrun lerig silt	

Bilaga 2. Schakttabell, RAÄ 112

Schakt nr	Längd m	Bredd m	Djup m	Jordart	Anl	Anm
1	48	2	0,3-0,4	ploglager 0,2-0,3 m, gulbrun lera i botten	1-8	br lera i väster
2	31	2-3	0,3-0,4	ploglager 0,2-0,3 m, gulbrun lera i botten		
3	23	1-3	0,3-0,4	ploglager 0,2-0,3 m, gulbrun lera i botten		
4	26	3	0,3-0,5	ploglager 0,2-0,3 m, moränig silt/lera i nordväst, i övrigt gulbrun lera i botten		
5	36	2-3	0,3-0,4	ploglager 0,2-0,3 m, gulbrun lerig silt i botten	9-12	
6	35	3-4	0,3-0,4	ploglager 0,2-0,3 m, gulbrun lerig silt i botten	13-18	
7	12	3-4	0,2-0,3	mylla 0,1 m, gulbrun silt i botten		

- OMRÅDE I-IX
- UTREDNINGSGRÄVT SCHAKT
- GRAV

Karta 4. Grundkarta, skala 1:2 000. Områden och fornlämningar registrerade vid specialinventeringen och samtliga utredningsgrävda schakt (1-31).

ÖSTHAMRA

FÖRHANDSKOPIA

- FÖRUNDERÖKNINGSOMRÅDE
- GRAVFÄLT
- SCHAKT MED GRAV ELLER BOPLATSLÄMNING
- GRAV
- STENSTRÄNG

Karta 5. Grundkarta, skala 1:2 000. Resultat av utredningen med förundersökningsområdena och samtliga nu kända fornlämningar markerade.

//
ÖSTHAMRA

FÖRHANDSKOPIA